

Nationalisme, goed of kwaad

Wat is nationalisme? Een eenduidige beschrijving bestaat niet. Hier volsta ik met een grove omschrijving ervan. In elk geval kan gezegd worden, dat het een politiek wereldbeeld is, waarin gesteld wordt, dat de staat als politieke eenheid moet voortvloeien uit de natie (afgeleid uit het Latijnse *natio*, dat volkstam betekent) als sociaal-culturele eenheid. Daarbij is er een streven om tot een bewuste identificatie en solidarisering van alle leden met die natie te komen.

De opkomst

Ten tijde van de Verlichting, de 18^e eeuw, kwam het begrip natie in zwang. Zo zocht onder andere de Franse filosoof Rousseau (1712-1778) naar de legitimiteit, dus naar het recht, om te regeren. De gedachte, dat een opperwezen de regering haar legitimiteit verschafte, was in kringen van Verlichtingsfilosofen in het achttiende-eeuwse Frankrijk niet meer aanvaardbaar. Vóór de Franse revolutie (1798-1799) regeerden daar de absolute vorsten. Denk hierbij aan vorsten als Lodewijk XIV (1643-1715) en Lodewijk XVI (1774-1792).

Gedurende de 16e eeuw kreeg het absolutisme zijn fundering door de Franse jurist Jean Bodin (1530-1596). In zijn werk '*Six livres de la république*' vermeldt hij: "*le prince est absous de la puissance des lois*" (de vorst is ontheven van de kracht van de wetten). Deze woorden werden in daden omgezet. In Frankrijk kwamen na 1614 de Staten-Generaal niet meer bijeen, de adel werd uitgeschakeld als regionale bestuursmacht en als bron van de koningsmacht. De Franse koning beriep zich voortaan op het droit divin, het "goddelijk recht". De vorst was dus aan niemand anders dan aan God verantwoording verschuldigd en kon als soeverein vorst regeren. Soevereiniteit betekent; dat er geen legitieme of wettelijke macht boven de vorst bestaat.

Volgens verschillende historici heeft het nationalisme gepaard aan de volksoevereiniteit Jakobijnse wortels. Dit blijkt onder andere uit de tekst van de in 1792 gecomponeerde Marseillaise, die de opstandelingen zongen terwijl zij Parijs binnen trokken.

Het begin van de Marseillaise

Allons enfants de la Patrie, le jour de gloire est arrivé! Contre nous de la tyrannie L'étendard sanglant est levé. L'étendard sanglant est levé: Entendez-vous dans les campagnes Mugir ces féroces soldats? Ils viennent jusque dans vos bras Égorger vos fils, vos compagnes!	Komt, kinderen des vaderlands, de dag der overwinning is aangebroken! Tegen ons is het bloedige vaandel van de tirannie gehesen Het bloedige vaandel is gehesen. Hoort ge in de velden het loeien van die vreselijke soldaten? Zij naderen tot in uw armen om uw zonen en echtgenoten te kelen!
Aux armes, citoyens, Formez vos bataillons. Marchons! Marchons! (<i>Refrain</i>) Qu'un sang impur Abreuve nos sillons	Te wapen, burgers! Vormt uw bataljonnen! Laten we marcheren, marcheren, Zodat het onreine bloed onze voren doordrenkt

Dit is een duidelijke oproep aan de burgers van het vaderland om het heft in eigen hand te nemen. Ook werd de volksoevereiniteit uitgedrukt in de titel van een document uit de

eerste fase van de Franse Revolutie de “Verklaring van de rechten van de mens en de burger”. In plaats van de soevereiniteit van de vorst kwam met de Franse revolutie die van het volk, van de natie. In West Europa werd volksoevereiniteit al in een vroeg stadium gekoppeld aan de inwoners van het land, aan het burgerschap, zoals dat gedurende de Franse revolutie gebeurde. Zodoende werd een sterk staatsnationalisme al in zijn begin fase genuanceerd, daar de natie niet etnisch gedefiniëerd werd maar daarentegen alle bewoners binnen een bestaande staat (vaderland) omvatte, die overigens uit verschillende volkeren of etniciteiten kan zijn samengesteld. Dit idee zien we het meest expliciet in immigrantenstaten, zoals de Verenigde Staten, tot uitdrukking komen. Het formele staatsburgerschap is uitgangspunt geworden. Het is de basis van het inclusieve nationalisme, waarbij een gematigd patriottisme verbonden is aan een integratie van deelgroepen ongeacht de politieke kleur, religieuze of culturele identiteit.

Volgens het staatsnationalisme behoort men pas volledig tot de natie als men zich solidariseert en identificeert met de wetgeving, gewoontes en normen, de geschiedenis en de taal van de staat. In het staatsnationalisme wordt de nationale identiteit bewust en programmatisch vormgegeven door onderwijs en media, om na enkele generaties een vanzelfsprekendheid te worden. In West-Europa is de aanvankelijke pluriformiteit van culturen en identiteiten opgelost in een staatsnationale eenheid met hooguit regionale en sociale verschillen.

Hierbij moeten we overigens niet vergeten, dat het een en ander binnen West Europa niet geheel probleemloos is, denk aan België, het Verenigd koninkrijk met zijn Schotten, Spanje met zijn Basken en Catalanen of Frankrijk met diverse regio's. Buiten Europa begon dit nationalisme vanaf de tweede helft van de 20^e eeuw terrein te winnen en dan vaak in de vorm van anti-koloniale bevrijdingsstrijd.

Verschillende soorten

Nationalisme was gedurende de 19^e eeuw en de eerste helft van de 20^e eeuw een van de grootste politieke bewegingen. Het is de periode waarin nationale mythes gemaakt werden, vastgesteld werd wat de tradities waren, opschrijven van volkssprookjes en volksmuziek, het pogen het volkseigene of aard en gewoonten te beschrijven. Dit ging gepaard met de herontdekking van vaak vergeten kunstenaars en een nationalistische geschiedschrijving. Vele elementen van het nationalisme vormen een onderdeel van de romantiek. De Verlichting ging ervan uit, dat verschillen tussen individuen en volken geleidelijk zouden verdwijnen, omdat verschillen van inzicht in principe langs rationele weg op te lossen zijn. De romantiek daarentegen benadrukte en waardeerde het eigene en onderscheidende van individuen en groepen. Elk volk heeft, bepleiten zowel het nationalisme als de romantiek, een unieke cultuur en is bijzonder. Elke samenleving, elke natie kent bepaalde karakteristieke cultuuruitingen, die samenhangen met haar verleden. Een volk is dus een samenhangende gemeenschap en moet autonoom zijn en blijven. Regionale gebruiken worden gekoesterd, bestaande culturen moeten behouden blijven. Het is de periode van de gebroeders Grimm en hun verzameling van volkssprookjes, de herontdekking van Tijl Uylenspiegel als volksheld, de Bataafse opstand tegen de Romeinse overheersers en Ivanhoe als symbool van de mythische eerlijkheid en dapperheid etc.

Er werd naar al dan niet vermeende gemeenschappelijke wortels gezocht. Zo werd bijvoorbeeld gesteld, dat moderne naties weliswaar in de moderne tijd gevormd werden maar dan wel met (etnische) elementen uit het verleden met de daarbij behorende symbolische wereld. Weer een andere opvatting huldigde de stelling, dat moderne naties in werkelijkheid hun wortels uit de tijd van de Volksverhuizingen of de klassieke Oudheid hadden, die zich in moderne vorm voortzetten. Het zijn met name dergelijke interpretaties

die in de 19^e eeuw leidden tot andere vormen van nationalisme in Europa, waarbij het unieke van de natie ten koste van de andere benadrukt werd. Dit riep een nieuw soort nationalisme op.

In Duitsland ontstond een cultuurnationalisme op grond waarvan de regering rechtvaardiging vond om verschillende gebieden gedurende de tweede helft van de 19^e te veroveren zoals de Elzas en Sleeswijk-Holstein omdat deze gebieden historisch gesproken Duits zijn, dan wel dat er Duits gesproken wordt. Of dat Oostenrijk aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog zich bij Hitler-Duitsland aansloot. Het nationalisme leidde ook tot de eenheid van landen als Duitsland en Italië. Zo ook geeft het nationalisme de legitimering voor het kolonialisme en expansie, wij, een volk met een rijke geschiedenis enz., zijn beter dan de anderen en eigenen ons een zendingsdrang toe waarmee het kolonialisme gerechtvaardigd wordt.

Waar het nationalisme, vooral in Frankrijk en andere West Europese landen aanvankelijk liberaal en progressief was, gold dat niet voor het etnisch nationalisme dat opkwam in Centraal- en Oost-Europa. Dit kwam door haar andere voorgeschiedenis dan die van West Europa. In Centraal en Oost Europa stond niet het staatsburgerschap voorop maar wel de etniciteit als Pool, Hongaar, Tsjech, Bulgaar etc. Deze volkeren leefden tot de Eerste Wereldoorlog in supra- en multinationale staten, zoals Oostenrijk-Hongarije (de Donau-monarchie), het Russische of het Ottomaanse Rijk. Deze volkeren konden hun politiek-staatkundige emancipatie niet binnen deze veel-volkerenstaten verwezenlijken. Zij streefden daarom naar een eigen nationale staatsvorm, vaak door afscheiding, waarbinnen zij zich als volk politiek zouden kunnen ontwikkelen. Hun uitgangspunt was niet het bestaande staatsburgerschap, namelijk zij die in een bepaald gebied wonen, maar het behoren tot een volk (etniciteit) met een eigen taal en cultuur. Er ontwikkelde zich hier een vorm van exclusief nationalisme. De soevereiniteit was voor deze vorm, anders dan in het staatsnationale denken, niet in de bestaande staat verankerd maar in een volk dat staat wenst te worden. Pas na het stichten van een op dat volk gebaseerde nationale staat zou politieke emancipatie tot staatsburgerschap ontwikkeld kunnen worden.

Na de Eerste Wereldoorlog werd het uitgangspunt van één natie in één staat in de vredesregelingen opgenomen. Uit de ontbonden multinationale grootmachten werden een aantal nieuwe nationale staten geschapen. Deze nieuwe staten hadden een staatsburgerschap die in termen van etnische verschillen innerlijk verdeeld was omdat binnen elke nieuwe staat aanzienlijke nationale minderheden op zijn grondgebied leefden. In dit deel van Europa kwam de staatsvorming zodoende in de schaduw van de nationale identiteitsvorming te staan. De nationale staat werd daar met andere woorden uiteindelijk het resultaat van de nationale identiteit, en niet de vormgever ervan zoals in West Europa. Het gematigd nationalisme van West Europa was geënt op volksoevereiniteit en ontwikkelde zich binnen parlementaire democratie. Het etnisch of anders gezegd radicale nationalisme dat tijdens het interbellum, de periode tussen de beide Wereldoorlogen in de vorige eeuw, wortel schoot zag in de democratie een verzwakking van de volks- en de staatskracht, vooral als nationale minderheden gebruik konden maken van het parlement om hun rechten op te eisen die de staatkundige uniformiteit bedreigden.

In Midden-Europa is de pluriformiteit in de staten, die in 1919-1921 werden gesticht, eerst met assimilatie dwang onderdrukt. Het belang van de natie eiste de eenheid van het volk op een wijze die onbekend is in West Europa. Na 1945 werd de pluriformiteit radicaal en gewelddadig opgelost door massale etnische zuiveringen en volksverhuizingen, waarbij de staatsburgerschap werd beperkt tot de volksgenoten.

Ondanks deze geschiedenis is in West-Europa en Amerika het staatsnationalisme nog steeds de dominante vorm van nationalisme, dus een waarin de natie wordt gedefinieerd in termen van burgerschap van de bestaande staat. Ondertussen zijn de West en de Midden en Oost Europese staten als staatsnationale constructies aan elkaar gelijk geworden maar de weg daarheen is voor de eerste evolutionair waarbij het staatsburgerschap voorop staat en voor de laatste is het proces dramatisch en traumatisch geweest. Binnen Europa speelt dit verschil nog steeds en leidt tot wederzijds onbegrip en misverstanden over kwesties als minderheden maar ook in de vluchtelingenopvang.

Nationalisme, progressief of conservatief?

In het politiek spectrum is nationalisme moeilijk in rechts of links in te delen. In het begin van de 19de eeuw, wilde het de samenleving revolutioneren en kan het links genoemd worden. Het was toen veeleer een progressieve kracht, in die zin dat het streefde naar de emancipatie of ontvoogding van volkeren. Tijdens de revolutiegolf van 1848 ging liberale emancipatie vaak samen met nationale ontvoogding. Zowel liberalisme als nationalisme konden toen nog gelden als emanciperende bewegingen. In latere ontwikkelingen werd het nationalisme in de grote staten imperialistisch-expansionistisch en moet het als rechts gelden. Daarenboven was er in de 20^e eeuw sprake van bevrijdingsnationalisme in de voormalige koloniën, die zich tot soevereine staten ontwikkelden.

Nationalisme is hoe dan ook een belangrijke kracht geweest in het tot stand komen van de moderne samenlevingen en heeft voor een goeddeel de grenzen van de huidige staten weten te bewerkstelligen. Ook is het nu nog steeds een van de conflictbronnen zoals dat bijvoorbeeld te zien is in de Koerdische, Catalaanse of Schotse kwesties.

Het volksnationalisme, België en Nederland

Zoals we zagen gaat het volksnationalisme oftewel het etnisch nationalisme uit van één volk, de natie. Het volksnationalisme stelt dat het volk belangrijker is dan de staat en dat het de basis vormt van de staat. Hiervan volgen nu twee voorbeelden, de Vlamingen in België en de Rooms-katholieken in Nederland.

In de 19de eeuw viel de Vlaamse Beweging soms samen met het streven naar emancipatie van de Vlaamse 'volksmens'. In die zin was de beweging drager van een emancipatoir, streven. Naar het einde van de 20ste eeuw toe, naarmate Vlaanderen in economisch opzicht sterker werd dan Wallonië en dat politiek wilde verzilveren, ging de Vlaamse Beweging zich steeds openlijker los maken van het unitaire staatsconcept België. Voorheen was dat een extreem standpunt geweest, maar nu werd het algemeen. In de Vlaamse Volksunie werd dit standpunt politiek vertaald en door veel Vlamingen gesteund. Toen deze partij uit elkaar viel, gingen de extremisten een nieuwe formatie aan in het Vlaams Blok, later Vlaams Belang. De progressieven zochten een plaats in de nieuwe Spirit om ten slotte onder een andere naam te fuseren tot Groen! en de conservatieven in de Nieuw-Vlaamse Alliantie (N-VA). Op dit punt is het Vlaamse volksnationalisme in brede pluriformiteit tegenover het Belgische staatsnationalisme (belgicisme), komen te staan.

Het Nederlandse nationalisme is in dit verband zeer atypisch. Aanvankelijk verbond het protestantisme en de burgerlijke moraal zich met de natie. Omdat een kleine helft van de bevolking, in de grensstreken zelfs de grote meerderheid, zich niet kon vinden in dit nationalisme, bleef het altijd beperkt in zijn gezag en invloed. Met de Franse revolutie en

de Franse overheersing van Nederland kwam er vrijheid van religie. Tijdens de emancipatie van de katholieken sedert het midden van de 19^e eeuw ontwikkelden zij - bijna 40% van de bevolking - een eigen vorm van Nederlands nationalisme dat steele op de situatie van voor de opstand en de 80-jarige oorlog (1584-1648). Dit rooms-katholiek nationalisme noemde het resultaat van de bevrijdingsoorlog juist een bezetting, althans een machtsovername door een minderheid en een beperking van het burgerrecht van de rooms-katholieke Nederlanders. Het wilde teruggaan op de Middeleeuwen en sloot de zuidelijke Nederlanden (België) daarbij niet uit. De nationale heldendaden in protestantse ogen werden op katholieke scholen als terreur en kerkschennis voorgesteld. Daarom zou in Nederland nooit een consensus over het nationalisme kunnen ontstaan en het nationalisme marginaal blijven. Latere pogingen, zoals die van de NSB (Nationaal Socialistische Beweging), om zulke tegenstellingen alsnog te overstijgen, hadden weinig succes. De identificatie met de eigen groep bleef groter dan die met de natie. Nationaal onderwijs heeft nooit een basis gekregen in de Nederlandse praktijk, ondanks dat orthodox protestantse scholen zich soms demonstratief 'christelijk-nationaal' noemden.